ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปี 2539
เชียงใหม่/ม
1 พ.ค.-43

หัวข้อ 32

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนระดับหมู่บ้าน (ตอนที่ 2)

ศาสตราจารย์ ดร. ยิ้ม เอี่ยมศรีวงศ์
ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ในวันนี้จะกล่าวถึงการปรับตัวของชาวบ้านต่อจากชั่วโมงที่แล้ว

1) ความสัมพันธ์กับตลาดทั้งเชิงพาณิชย์และเชิงอุปถัมภ์ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมซึ่งทำให้ตลาดเข้ามาอยู่ใกล้ชุมชนในชนบทมากขึ้นนั้น ก่อให้เกิดการแข่งขันกันของคนกลางมากขึ้น หรือลดบทบาทของคนกลางลง เช่นชาวนามักจะขายข้าวให้แก่โรงสีโดยตรงมากขึ้นแทนที่จะผ่านคนกลางอย่างแต่ก่อน หรือการทำนากุ้งก็จะขายให้แก่บริษัทโดยตรงโดยไม่ผ่านคนกลาง กรณีการแข่งขันของคนกลางเองก็เป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ในหลายชุมชน เช่นเคยเพาะเห็ดส่งคนกลางเพียงคนเดียว แต่ต่อมาก็มีคนกลางที่สามารถเชื่อมต่อกับตลาดได้โดยตรงเข้ามาแข่งรับซื้อ ให้ราคาที่ดีขึ้นเป็นต้น

2) ดังที่ทราบกันอยู่แล้วว่า ระบบคนกลางในการซื้อ-ขายในชุมชนเกษตรกรรมนั้นมักมีความสัมพันธ์กันในระบบอุปถัมภ์ จะนั้นเมื่อเกษตรกรติดต่อกับตลาดโดยตรง หรือมีการแข่งขันกันของคนกลางมากขึ้น จึงดูเผิน ๆ เหมือนกับว่าผู้คนในชุมชนเกษตรกรรมไทยกำลังจะเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์จากการอุปถัมภ์ไปสู่ความสัมพันธ์แบบพันธสัญญาของเอกบุคคลมากขึ้น แต่เนื่องจากว่าการระบายผลผลิตเป็นเพียงส่วนเดียวของชีวิตเกษตรกร ยังมีความมั่นคงในชีวิตอีกหลายด้านที่เกษตรกรต้องการ ซึ่งกลไกทางไม่สามารถนำมาให้โดยอัตโนมัติ เช่นแหล่งสินเชื่อที่เข้าถึงได้สะดวกรวดเร็ว จะเห็นได้ว่า ในห้องที่หรือในกรณีที่การเข้าถึงตลาดทำได้ง่ายและสะดวก เช่นการขายข้าว, ขายผลิตผลอาหารที่มีตลาดอยู่ทั่วไป เกษตรกรพยายามที่จะสร้างอำนาจต่อรองให้แก่ตนเอง เช่น ขายให้แก่ผู้รับซื้อโดยตรง หรือตั้งกลุ่มแปรรูปอาหาร ฯลฯ แต่ในกรณีที่ต้องสัมพันธ์กับกิจการอุตสาหกรรม ยังมี "คนกลาง" ในรูปต่าง ๆ อยู่เสมอ และความสัมพันธ์กับคนกลางก็มีลักษณะเชิงอุปถัมภ์ปะปนอยู่มากน้อยด้วยทั้งสิ้น

3) การรักษาระบบคนกลางและความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในกรณีเหล่านี้เอื้อต่อประโยชน์ ~~ของ~~ทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายชาวบ้านและฝ่ายผู้ซื้อที่เป็นบริษัทหรือโรงงานหรือเจ้าของไร่ขนาดใหญ่ บางกรณีบริษัทก็สามารถผลักภาระความเสี่ยงและการจัดการให้แก่คนกลาง

4) ในขณะที่สัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังมีต่อการจัดการสินเชื่อในชนบทอยู่ แม้ว่าแหล่งสินเชื่อในระบบแพร่หลายมากขึ้นในชนบท เช่น ธกส. แต่ชาวบ้านไม่ใช้ ธกส. เป็นแหล่งสินเชื่อ "แรก" แหล่งสินเชื่อเดิมในระบบอุปถัมภ์ หากเราสามารถสร้างองค์กรของสินเชื่อที่ตอบสนองได้มาก จะเป็นการกู้ยืมหมุนไปมาระหว่างแหล่งสินเชื่อแบบเดิมและแบบใหม่

5) การปรับเปลี่ยนชนิดของผลผลิตทางเกษตร เพื่อป้อนตลาดอย่างเข้มข้นก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการปรับตัวของชาวบ้าน กล่าวคือมีชาวบ้านเป็นจำนวนมากเปลี่ยนที่นาจากการปลูกข้าวไปเป็นการเลี้ยงกุ้ง ปลูกผลปาล์ม ยูคาลิปตัส และสวนผลไม้ ฯลฯ ซึ่งจำนวนของพื้นที่ ฯ เปลี่ยนไปได้เพิ่มขึ้นในหลายท้องที่ เช่น สวนลำไยในภาคเหนือ ซึ่งการใช้ที่ดินเพื่อผลิตในเชิงพาณิชย์อย่างเข้มข้นดังกล่าวนี้ได้รับการส่งเสริมจากรัฐอยู่มากทั้งในทางตรงและทางอ้อม เช่น การให้การส่งเสริมผ่านคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน ไปจนถึงการตั้งกำแพงภาษีให้แก่ผลผลิต ฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาที่เกษตรกรซึ่งมีปัจจัยจะปรับตัวในทิศทางนี้พากันเปลี่ยนการใช้ทรัพยากรที่ดินของตนเพื่อให้ได้มาซึ่งการอุดหนุนโดยทรัพยากรของรัฐไปพร้อมกัน

6) แต่การปรับตัวดังกล่าวนี้มิได้เปิดโอกาสให้กับทุกคน การมีที่ดินมากจะเพิ่มศักยภาพของการปรับตัวได้มาก เพราะสามารถแปรเป็นทุนเพื่อรับความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นผลให้ไม่สามารถประกอบการในภาคเกษตรได้ต่อไป ความจริงข้อนี้ชี้ให้เห็นถึงขีดจำกัดของผู้มีที่ดินน้อยหรือไร้ที่ดินด้วยว่า จะสามารถปรับตัวได้ยากขึ้นเพียงไร

7) อย่างไรก็ตาม นอกจากปัจจัยด้านเงินทุนและที่ดินที่ช่วยให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนชนิดของผลผลิตได้แล้ว ความรู้และประสบการณ์ก็เข้ามามีบทบาทมากเช่นกัน เช่นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำนั้นต้องลงทุนสูงมาก เฉลี่ยในท้องที่ภาคกลางประมาณ 12,000 บาทต่อไร่ และเพื่อให้คุ้มจำเป็นต้องทำไม่ต่ำกว่า 10 ไร่ขึ้นไป ประสบการณ์การเลี้ยงกุ้งทำให้ชาวบ้านได้โลกทรรศน์ของผู้ประกอบการมากขึ้น แต่โลกทรรศน์นี้ก็ให้ผลแก่ชาวบ้านไม่เหมือนกัน เมื่อนากุ้งล่ม ชาวนารวยและผู้ประกอบการจากภายนอกหมู่บ้านยังทำการทดลองการเลี้ยงกุ้งด้วยวิธีอื่น ๆ ต่อไป ในขณะที่ชาวนาเล็กต้องเลิกหรือหันกลับไปสู่การผลิตตามจารีตประเพณี เช่นบ้างก็เลี้ยงปลา, หรือเลี้ยงสัตว์น้ำอื่นด้วยเทคนิคแบบเก่าซึ่งลงทุนน้อย อาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ซึ่งเป็นทรัพยากรอย่างหนึ่ง คนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกันก็สามารถตักตวงมาใช้ได้ไม่เท่ากัน

8) <u>การสร้างความหลากหลายทางด้านแรงงาน</u>

เนื่องจากรายได้จากนอกภาคเกษตรเป็นรายได้ที่มีมูลค่าสูงและมีความแน่นอนกว่ารายได้ในภาคเกษตร ดังนั้นจากการที่เคยใช้แรงงานเป็นหน่วยการผลิตด้านการเกษตรก็มีแรงงานจำนวนหนึ่งออกไปรับจ้างหรือขายบริการมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่ออุตสาหกรรมขยายตัวสู่ภูมิภาคมากขึ้น

9) การรับจ้างทำงานนอกภาคเกษตรในเขตเมืองใกล้เคียงหรือในภาคอุตสาหกรรมและบริการทั้งโดยการไปเช้า เย็นกลับ หรือการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเขตเมืองจึงเป็นความจำเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของเกษตรกร ยิ่งเมื่อการคมนาคมขยายออกไปกว้างขวางขึ้น แรงดึงดูดแรงงานจากนอกไร่นาของตนเองก็ยิ่งมีสูงขึ้น เพราะมีการขนส่งแรงงานในรูปต่าง ๆ จากชนบทเข้าสู่แหล่งงานจ้างได้มากและสะดวกขึ้น ในเขตที่มีโรงงานอุตสาหกรรมไปตั้ง เกิดอาชีพขึ้นมาในหมู่บ้าน คือรับจ้างขนส่งชาวบ้านไปกลับโรงงาน ทำให้ขอบข่ายการหาแรงงานของโรงงานนั้นกว้างขวางขึ้น

เป็นอาชีพที่ได้กำไรดีและสร้างฐานะแก่ผู้ประกอบการในหลายท้องที่ ด้วยเหตุดังนั้นในท้าเลที่การอุตสาหกรรมขยายตัวมาก เช่น ชายฝั่งทะเลตะวันออกหรือในเขตที่มีการคมนาคมกับแหล่งอุตสาหกรรมสะดวก เช่น อยุธยา จึงปรากฏว่าประชากรในวัยแรงงานทำงานอยู่นอกภาคเกษตรกรรมสูงถึง 55.8% ทั้งนี้รวมถึงการอพยพเข้าสู่กรุงเทพฯ ด้วย

โดยเฉพาะกรุงเทพฯ นั้นมีสถิติด้วยว่า แรงงานหญิงอพยพเข้ามากกว่าชายในอัตราสองต่อหนึ่ง

10) นอกจากนั้นทัศนคติของหนุ่มสาวในชนบทเปลี่ยนไปในด้านการงาน กล่าวคือเห็นการทำงานกลางแจ้งเป็นงานต่ำ และนิยมการทำงานโรงงานเพราะถือว่าเป็นงานสูงกว่า ในความเป็นจริงก็ให้ค่าตอบแทนในรูปเงินได้สูงกว่าอีกด้วย ฉะนั้นเมื่อมีโรงงานมาตั้งใกล้บ้าน ยิ่งทำให้อยากทำงานในโรงงานมากขึ้นเพราะนอกจากได้รายได้ประจำเป็นตัวเงินที่แน่นอน และดูมีเกียรติดีขึ้นในชุมชนแล้ว ยังเป็นการทุ่นค่าใช้จ่ายเพราะไม่ต้องจากบ้านไปไหน

11) การขายแรงงานก็เช่นเดียวกับการขายผลผลิตที่มี "คนกลาง" หรืออีกนัยหนึ่งคือ "ระบบอุปถัมภ์" ในรูปแบบต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทอยู่ด้วยเสมอ ในหลายท้องที่ด้วยกันพบว่า การเข้าทำงานในโรงงานนั้นต้องอาศัย "เส้นสาย" โดยเฉพาะในท้องที่ซึ่งแรงงานยังไม่ขาดแคลนมากนัก เพราะต้องมีการฝากและการรับรองของคนงานที่อยู่มาก่อน บางโรงงานอาจตั้งผู้นำหมู่บ้านขึ้นเป็นหัวหน้าคนงาน โรงงานหลายแห่งไม่ได้รับคนงานรายวันโดยตรง แต่รับผ่าน "ผู้รับเหมา" อีกทอดหนึ่ง "ผู้รับเหมา" เหล่านี้จะหักค่าแรงงานจากคนงานประมาณ 20-25% เป็นค่าบริการ ในเขตยากจนของจังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งประชาชนจำนวนมากไร้ที่ทำกินต้องหางานรับจ้างในภาคเกษตรกรรม แรงงานเหล่านี้จะรวมกันอยู่ในกลุ่มของหัวหน้า ซึ่งมักมีฐานะดี และมี "เส้นสาย" กว้างขวาง หัวหน้าจะไปตกลงรับงานจากตลาด แล้วมาระดมแรงงานในกลุ่มอุปถัมภ์ของตนออกไปรับทำงานตามที่ได้ตกลงกันไว้กับผู้จ้าง โดยหัวหน้าได้แบ่งค่าแรงเป็นค่าขนส่ง, และค่านายหน้าด้วยเป็นต้น

12) ในขณะเดียวกันโรงงานอุตสาหกรรมที่รับคนงานโดยผ่านผู้อุปถัมภ์ก็ลดภาระการควบคุมและจัดการด้านแรงงานลงไปด้วย มีบางกรณีที่ฝ่ายประชาชนได้ประโยชน์จากระบบอุปถัมภ์ เช่นการรวมกลุ่มเพื่อขายแรงงานในระบบอุปถัมภ์ทำให้มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นกับนายจ้าง

13) แม้ว่าการขายแรงงานนอกภาคเกษตรจะนำมาซึ่งรายได้ที่แน่นอนก็ตาม แต่การปรับตัวในด้านแรงงานของชาวบ้านนี้ เป็นการปรับตัวแบบยืดหยุ่น กล่าวคือว่ามิได้เข้าสู่ตลาดแรงงานอย่างเต็มตัว แต่พยายามเข้าสู่ตลาดแรงงานอย่างระมัดระวัง และพยายามรักษาฐานความสัมพันธ์ที่คนมีอยู่ในชนบทไว้อย่างเหนียวแน่น ผู้หญิงไสดที่อพยพไปทำงานในเมืองนั้น ส่งรายได้ 30-80% กลับบ้านในชนบท ทั้งนี้รวมถึงกรรมกรหญิงบางคนซึ่งได้อพยพเข้าไปทำงานในโรงงานเป็นเวลานานถึง 10 ปีแล้วก็ตาม นักวิจัยบางท่านพบว่าในชนบทของภาคเหนือ การนับว่าใครยังเป็นสมาชิกของหมู่บ้านไม่ได้ขึ้นอยู่กับระยะทางหรือระยะเวลาที่อยู่ห่างจากหมู่บ้าน แต่ขึ้นอยู่กับว่าผู้อพยพจะรักษาสายสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมไว้กับหมู่บ้านหรือไม่ พฤติกรรมที่จะแสดงการรักษาสายสัมพันธ์นี้ก็คือการกลับไปเยี่ยมบ้าน, การส่งเงินและความช่วยเหลืออื่น ๆ กลับบ้าน และการเข้าร่วมหรือร่วมจัดงานฉลองของหมู่บ้าน ค่านิยมที่ยึดถือกันก็คือผู้หญิงที่สามารถส่งเงินกลับบ้านได้นับเป็นเกียรติยศ ค่านิยมนี้ยังยึดถืออยู่แม้ในหมู่กรรมกรที่ได้เข้าเมืองทำงานมาเป็นเวลานานแล้วด้วย

14) ผลของการที่ชาวบ้านไปขายแรงงานนอกภาคเกษตรกันมาก ทำให้แรงงานในภาคเกษตรเริ่มแพงขึ้นหรือหายากขึ้น เกษตรกรจำนวนหนึ่งปรับตัวในการปลูกข้าว โดยอาศัยปัจจัยแรงงานเข้ามากำหนดด้วย (แต่เดิมใช้แต่ปัจจัยดินและน้ำ) ในหลายท้องที่ได้เปลี่ยนจากการทำนาดำซึ่งให้ผลผลิตมากมาเป็นนาหว่าน เพราะใช้แรงงานน้อยกว่า และในบางท้องที่ต้องเลิกอาชีพเกษตรกรรมไปเลยก็มี โดยเฉพาะในท้องที่ซึ่งอยู่ใกล้เมืองหรือแหล่งจ้างงาน ชาวนาเล็กมักจะขายที่ดินไปเลย และกลายเป็นแหล่งป้อนแรงงานแก่เมือง ส่วนชาวนาที่มีที่ดินมากหน่อยขาดแรงงานในครอบครัวเพราะส่งลูกเรียนหนังสือจนไปประกอบอาชีพอื่น ในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถจ้างแรงงานในท้องถิ่นได้สะดวกอีก ก็เลิกการทำนาและขายที่ดินของตนไปเช่นกัน ที่นาในเขตใกล้เมืองบางแห่งจึงเหลือที่ทำเกษตรกรรมอยู่น้อยมาก อาจกล่าวได้ว่าสิ้นสุด[illegible]สำหรับการปรับตัวในอาชีพเกษตรกรรมได้อีกแล้ว ต้องเปลี่ยนอาชีพไปสู่งานอื่นอย่างสิ้นเชิง ผิดจากในท้องที่ซึ่งอยู่ห่างไกลเมืองกว่า อาจปรับตัวทางด้านเกษตรกรรมได้ต่อไปมากกว่า จำนวนของประชากรในภาคเกษตรกรรมจึงยังมีสูงกว่า

15) มีการสำรวจในท้องที่ภาคกลางสองสามชุมชนว่าเมื่อชาวบ้านขายที่ดินแล้วไปทำอะไรบ้าง ปรากฏว่าส่วนใหญ่แล้วออกจากการทำงานในไร่นาของตนเอง ในบรรดาพวกที่ขายที่ดินของตนไปหมด จะนำเงินไปใช้หนี้ ส่วนที่ดินซึ่งยังเหลืออยู่ก็ให้ผู้อื่นเช่า มีที่ยังทำเองอยู่บ้างแต่ก็ทำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น งานหลักที่เป็นฐานการครองชีพจริง ๆ อยู่ที่งานรับจ้าง ในบรรดาผู้ที่มีที่ดินมาก, ขายได้ราคาดีและขายหมดนั้น มักเปลี่ยนอาชีพไปเลย เช่นกลายเป็นนายทุนเงินกู้ในหมู่บ้าน(หากมีเงื่อนไขปัจจัยให้ทำได้), นำเงินไปซื้อที่ติดถนนแล้วปลูกโรงพักสำหรับให้แรงงานในโรงงานมาเช่าพักอาศัย ฝากธนาคารไว้กินดอกเฉย ๆ, ไปลงทุนทำร้านค้า หรือทำโรงงานอิฐบล็อคเพื่อตอบสนองการก่อสร้างซึ่งเพิ่มขึ้นในชุมชนและท้องถิ่น หรือประกอบการด้านอื่นเช่นทำอู่ซ่อมและล้างรถ มีอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งให้สมาชิกในครอบครัวทำงานรับจ้างเต็มตัว เพราะมีฐานะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงขึ้นแล้วจากการขายที่ดิน

16) ปัญหาการปรับตัวของชาวนาเล็ก

ในขณะที่ชาวนาจำนวนหนึ่งโดยเฉพาะชาวนารวย สามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้ "สำเร็จ" ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็มีชาวนาอีกจำนวนไม่น้อยโดยเฉพาะชาวนาเล็กและชาวนาไร้ที่ดิน ซึ่งมีขีดความสามารถในการสร้างความหลากหลายได้จำกัดกว่า และไม่สามารถปรับตัวได้ทันกับความเปลี่ยนแปลง ความไม่เท่าเทียมกันที่เคยมีอยู่แล้วในชุมชน ประกอบกับการเข้าถึงทรัพยากรได้น้อยกว่าและความร่อยหรอของทรัพยากรอย่างรวดเร็วนับตั้งแต่ประมาณกลางทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา ทำให้การปรับตัวของคนยากจนเป็นไปได้ยาก หรืออาจเป็นไปไม่ได้เลย

ปัญหาของชาวนาเล็กประกอบด้วย

17) 1. <u>ปัญหาเรื่องแหล่งสินเชื่อ</u>

การประกอบการแบบใหม่จำเป็นต้องมีการลงทุน แต่ชาวนาเล็กไม่มีทุนสำหรับเปลี่ยนการผลิตด้านการเกษตรของตนให้มีลักษณะเป็นการประกอบการแบบใหม่ได้ แม้ว่ารัฐได้พยายามผลักดันให้สินเชื่อในระบบมีเพิ่มขึ้นในภาคเกษตรกรรมของชนบทและจำนวนสินเชื่อเช่นนี้ก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2508 ธนาคารพาณิชย์ ออกสินเชื่อเพื่อการเกษตรเพียง 2,000 กว่าล้านบาท แต่ใน พ.ศ.2529

มีปริมาณถึง 60,000 กว่าล้านบาท นอกจากนี้ ยังมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ของรัฐที่จัดเงินเข้าไปในภาคเกษตรกรรมของชนบทอีก แต่เงื่อนไขการกู้ในระบบเช่นนี้เอื้อต่อชาวนารวยเท่านั้น กล่าวคือ ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้หรือรวมกลุ่มกันประกัน ชาวนาเล็กที่ยากจนไม่มีทั้งหลักทรัพย์และความไว้เนื้อเชื่อใจจากผู้อื่นเพียงพอจะเอาเข้ากลุ่มเพื่อประกันซึ่งกันและกัน จึงทำให้เข้าไม่ถึงแหล่งสินเชื่อในระบบ สัดส่วนของการกู้นอกระบบจึงสูงมาก ความเปลี่ยนแปลงทำให้ต้องการเงินสดสำหรับเป็นทุนในการผลิตและการดำรงชีวิตมากขึ้น ทำให้การกู้หนี้ยืมสินของชาวนาเล็กในอัตราดอกเบี้ยสูงเป็นหนทางนำไปสู่การล้มละลายทางเศรษฐกิจ ในที่สุดก็ต้องออกจากภาคการผลิตด้านเกษตรกรรมไป หรือมิฉะนั้นก็กลายเป็นแรงงานในกลุ่มอุปถัมภ์ของชาวนารวยมีงานทำตามฤดูกาล และดำรงชีวิตในมาตรฐานการครองชีพที่ต่ำ

18) 2. <u>ปัญหาเรื่องการเข้าถึงตลาด</u>

การเข้าถึงตลาดได้กว้างขวางก็เป็นสิ่งที่ชาวนาเล็กไม่มีโอกาสเช่นกัน เนื่องจากมีทุนน้อยจึงจำเป็นต้องขายผลผลิตให้แก่พ่อค้าประจำของตน ซึ่งอาจเป็นนายทุนเงินกู้ของตนอยู่ด้วย ตลาดเสรีที่ปรากฏขึ้นจึงไม่ได้เพิ่มอำนาจต่อรองให้แก่ชาวนาเล็กเท่ากับชาวนารวย สภาพเช่นนี้พบได้ทั้งในสินค้าจากไร่นาและการประมง

19) 3. <u>ปัญหาเรื่องความร่อยหรอของทรัพยากร</u>

ความร่อยหรอของทรัพยากรก็เป็นผลร้ายแก่ชาวนาเล็กมากกว่าชาวนารวย ดังเช่นการเลี้ยงกุ้งแถบบางปะกง ในสมัยหนึ่งเคยใช้วิธีเลี้ยงกุ้งตามธรรมชาติ

กล่าวคือ เมื่อหมดหน้านาก็ปล่อยให้น้ำกร่อยซึ่งมีเชื้อลูกกุ้งเข้านา ไม่ต้องให้อาหารอย่างใด ปล่อยให้ลูกกุ้งหากินตามธรรมชาติจนกุ้งใหญ่พอจะจับขายได้ก็จับขึ้นมาขาย วิธีเลี้ยงกุ้งเช่นนี้แทบไม่ต้องลงทุนเลย ใคร ๆ ก็สามารถทำได้ แต่ผลผลิตต่ำ จับได้เพียงวันละ 2-3 ก.ก. และยังอาจจับปลาบางอย่างได้ด้วย อีกทั้งได้กุ้งหลายชนิดในเวลาเดียวกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในแถบนี้เพิ่มขึ้น คุณภาพของน้ำทำให้เชื้อลูกกุ้งมีจำนวนน้อยลงจนกระทั่งชาวบ้านบอกว่าไม่คุ้ม การเลี้ยงกุ้งด้วยวิธีนี้จึงทำต่อไปไม่ได้ เมื่อการเกษตรในแถบนี้ถูกทำให้มีลักษณะเชิงพาณิชย์มากขึ้น ผู้ที่สามารถเลี้ยงกุ้งได้ต่อไปก็เหลือแต่ชาวนารวยที่มีที่ดินมากพอ เพราะการเลี้ยงกุ้งเชิงพาณิชย์ต้องการที่ดินขนาดใหญ่จึงจะคุ้มทุน และมีทุนพอจะสร้างบ่อกุ้งและซื้อเชื้อลูกกุ้งตามพันธุ์ที่นิยมกันในตลาดต่างประเทศมาปล่อย ตลอดจนลงทุนด้วยอาหารและการเลี้ยงดูเป็นเวลานานได้ กล่าวอีกนัยะหนึ่งก็คือ ชาวนารวยสามารถใช้ทุนชดเชยความร่อยหรอของทรัพยากรได้ในขณะที่ชาวนาเล็กไม่มีโอกาสเช่นนั้นเลย

20) ในกลุ่มชาวประมงเล็กก็ไม่ต่างจากชาวนาเล็ก ในชุมชนประมงของจังหวัดปัตตานีแห่งหนึ่ง นักวิจัยพบว่าเมื่อมีการปรับเปลี่ยนการประมงเป็นลักษณะเชิงพาณิชย์มากขึ้น มีการลงทุนหรือกู้ยืมเพื่อซื้อเครื่องติดท้ายเรือหรือต่อเรือที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นนั้น กลุ่มที่เป็นชาวประมงเล็กไม่มีหลักทรัพย์เพียงพอไม่สามารถปรับเปลี่ยนวิธีการประมงของตนได้ในขณะที่ทรัพยากรปลาในท้องทะเลชายฝั่งก็ร่อยหรอลงจนไม่สามารถหากินจากการประมงตามประเพณีได้ต่อไป คนกลุ่มนี้จะกลายเป็นลูกจ้างในเรือประมง หรือออกไปรับจ้างทำงานนอกชุมชนไปเลย

21) 4. ปัญหาการใช้ทุน

ตามที่กล่าวแล้วว่า คนจากหมู่บ้านโดยเฉพาะผู้หญิง ได้อพยพออกไปทำงานในเมืองหรือต่างประเทศเป็นจำนวนมาก และทำรายได้ประจำให้กับครอบครัวเป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามเงินที่ได้มานั้นก็มิได้พอเพียงกับรายจ่ายที่สูงขึ้น ประกอบกับสมาชิกของครอบครัวที่ยังอยู่ในชนบทก็แทบจะไม่มีรายได้มาจุนเจือครอบครัวเลย พบว่าในหมู่บ้านหลาย ๆ แห่ง เงินจากนอกภาคเกษตรกรรมที่ไหลกลับเข้าไปสู่หมู่บ้านต้องหมดไปกับการซื้อหาเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น หรือสินค้าที่อำนวยความสะดวกสมัยใหม่ต่าง ๆ หรือไม่เช่นนั้นก็หมดไปกับการปรับปรุงบ้านเรือนมากกว่าใช้สำหรับการลงทุนในการผลิตภาคเกษตรกรรม

22) นอกจากนั้นเงินทุนบางส่วนได้ถูกใช้ไปเพื่อการศึกษาด้วย ทั้งนี้เพราะโรงงานบางแห่งตั้งเกณฑ์การรับคนงานประจำว่าต้องจบมัธยม และที่สำคัญผู้ที่มีการศึกษาสูงมักจะได้ตำแหน่งที่ดีกว่า ดังนั้นจึงพบว่าในหลายท้องที่เด็กหนุ่มเด็กสาวเป็นจำนวนมากกระตือรือล้นในการเรียนสูงกว่าภาคบังคับทั้งในและนอกระบบ

23) 5. ปัญหาการขายแรงงานในภาคเกษตรกรรม

ชาวนาเล็กบางกลุ่มประสบความสำเร็จในการปรับตัว อยู่ในภาคเกษตรกรรมได้อย่างดี เช่น บางคนกลายเป็นหัวหน้า "กลุ่มรับจ้างทำนา" โดยรวมแรงงานจากชาวนาจนและชาวนาไร้ที่ดิน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนวัยกลางคนและผู้หญิง รวมตัวกันรับจ้างทำนาในไร่นา ในช่วงฤดูทำนารายได้จะค่อนข้างดี เพราะแรงงานขาดแคลน และการรวมกลุ่มก็ทำให้มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นได้ด้วย แต่ก็ไม่สามารถหางานมาป้อนกลุ่มได้ทั้งปี นอกจากนี้ในบางท้องที่ซึ่งแรงงานในภาคเกษตรถูกอุตสาหกรรมแย่งชิงไปอย่างหนัก เพราะมีโรงงานมาตั้งข้างเคียง ค่าแรงในการทำนาจะสูงขึ้นมาก และสูงกว่าที่โรงงานอุตสาหกรรมจ่ายให้เสียอีก เช่น ค่านาไร่ละ 120 บาท เกี่ยวข้าวไร่ละ 300-400 บาท คนแข็งแรงอาจทำได้วันละ 1 ไร่เป็นอย่างต่ำ บางคนทำได้ถึงวันละ 2 ไร่ อย่างไรก็ตาม งานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมมีเฉพาะเป็นฤดูกาลเท่านั้น จึงยากที่ใครจะอยู่เป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมได้ตลอดไป

24) 6. ปัญหาจาก "เกษตรกรรมเชิงพันธสัญญา"

เกษตรกรรมเชิงพันธสัญญา นับเป็นการปรับตัวของชาวนาเล็กอีกวิธีหนึ่ง อันที่จริงเกษตรกรรมในลักษณะนี้มีทำในเมืองไทยมานานพอสมควร การทำพืชไร่ในบางท้องที่ผู้กำหนดพันธุ์และชนิดของพืชที่จะปลูกไว้แล้วคือ โรงงาน ซึ่งจะจ่ายพันธุ์ให้แก่เกษตรกร เพียงแต่ว่าโรงงานไม่ติดต่อกับเกษตรกรโดยตรง หากสัมพันธ์กันโดยผ่านคนกลางหรือ "เถ้าแก่" ซึ่งจะมาแจกพันธุ์และรับซื้อผลผลิต รวมทั้งตั้งราคาที่คนจะได้กำไรจากโรงงานด้วย

25) เกษตรกรรมเชิงพันธสัญญาสร้างปัญหาให้กับชาวนาเล็กอยู่ไม่น้อย เช่น ความสามารถของเกษตรกรในการลงทุนด้านเทคโนโลยีในการผลิตก็ยังมีไม่เพียงพอ เกษตรกรไม่สามารถปลูกพืชได้ตามมาตรฐานต่างประเทศซึ่งเป็นมาตรฐานที่โรงงานต้องการ ทำให้ราคาของพืชผลที่ผลิตต่ำกว่าสัญญา

26) ปัญหาอีกประการที่พบมากคือ เกษตรกรไม่ได้รับข้อมูลเกี่ยวกับเงื่อนไขของสัญญาเพียงพอที่จะตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ เช่น ไม่รู้ว่าจะต้องเสียค่าปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเท่าใดกันแน่ก่อนเซ็นสัญญา ในหลายท้องที่ซึ่งมีการทำเกษตรกรรมเชิงพันธสัญญา ไม่มีการแข่งขันของฝ่ายบริษัทเพราะมีเพียงบริษัทเดียวที่เข้ามาทำสัญญา การแข่งขันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรได้รับความเป็นธรรม เพราะสามารถตัดสินใจได้ว่าจะใช้แรงงานและที่ดินของตนไปกับพืชตัวใด กับบริษัทใด และด้วยเงื่อนไขอะไร

27) นอกจากนี้ยังมีปัญหาอื่น ๆ ซึ่งมีผู้กล่าวถึงไว้มากแล้ว เช่น การเอารัดเอาเปรียบของบริษัทเกินไป ความเสื่อมของที่ดินซึ่งปลูกพืชชนิดเดียวกันซ้ำซ้อน หลักประกันในด้านราคาซึ่งเอาเข้าจริงแล้วก็ไม่มั่นคง ถึงกับบางกรณีบริษัทย้ายหนีไปเลยโดยไม่รับผิดชอบต่อผลผลิตที่เกิดขึ้นเพราะตลาดต่างประเทศลดความต้องการลงกระทันหัน กรณีพิพาทระหว่างบริษัทและชาวบ้าน ฯลฯ เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรรมเชิงพันธสัญญาเป็นช่องทางปรับตัวอีกอันหนึ่งที่ชาวนาเล็กเลือกสร้างความหลากหลายในกิจกรรมของตนเอง แต่ตราบจนถึงบัดนี้ก็ยังมองไม่เห็นว่าจะเป็นหนทางที่ชาวนาเล็กจะสามารถใช้ช่องทางนี้ได้อย่างถาวร

28) <u>การเปลี่ยนแบบแผนการทำงานของผู้ชาย-ผู้หญิงในชนบท</u>

ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงนานับประการดังที่กล่าวมาแล้ว สิ่งหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงตามไปด้วยคือ แบบแผนการทำงานของผู้ชายและผู้หญิงในหมู่บ้านพลอยเปลี่ยนไปด้วย แต่เดิมนั้นเมื่อพ้นหน้านาผู้หญิงมักออกหางานรับจ้างในภาคเกษตรกรรมหรือภาคอื่น การตะเวนหางานรับจ้างเคยเป็นงานของผู้หญิง ส่วนผู้ชายใช้แรงงานของตนในไร่นาเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ แต่เมื่อความแห้งแล้งทำให้ไม่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจในไร่นาได้ ผู้ชายก็ต้องออกตระเวนหางานรับจ้างทำนอกไร่นาเหมือนผู้หญิงเช่นกัน

29) นอกจากนี้สถานะและบทบาทของผู้หญิงในชนบทก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย กล่าวคือเมื่อชีวิตต้องการรายได้ที่เป็นเงินตรามากขึ้น ผู้หญิงก็มีบทบาทสำคัญมากขึ้นในครอบครัวตามไปด้วย เข้าใจว่าความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างเพศในแง่นี้ ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวของ "กลุ่มผู้หญิง" ในชนบทมากขึ้น รวมทั้งการเรียกร้องบทบาทสาธารณะอื่น ๆ ของผู้หญิงในทางด้านการปกครอง สังคม ฯลฯ ด้วย

30) ในหมู่บ้านชาวประมงของประชาชนเชื้อสายมลายู แต่เดิมมาไม่อนุญาตให้ผู้หญิงเหยียบเรือกอและได้ถือว่าจะทำให้แม่ย่านางเรือเศร้าหมอง หน่วยการผลิตในสมัยก่อนที่ใช้เรือกอและเป็นฐานถือว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการผลิตและได้ส่วนแบ่งของปลาตามเกณฑ์ที่กำหนดกันมาตามประเพณี ในการนี้ผู้หญิงไม่มีส่วนร่วมด้วยจนกว่าเรือจะเข้าฝั่ง . แต่ครั้งเมื่อเลิกใช้เรือกอและ ลงทุนกับเรือแบบใหม่หน่วยการผลิตไม่ได้อยู่ที่กลุ่มญาติและเพื่อนบ้านดังแต่ก่อนนี้อีก หากเปลี่ยนมาอยู่ที่ครอบครัวแทน ผู้หญิงจึงมีบทบาทในด้านการผลิตมากขึ้น เพราะสามารถลงเรือหาปลาร่วมไปกับคนในครอบครัวได้โดยไม่มีใครถือว่าเป็นเรื่องแม่ย่านางเรือลือแล้ว

31) บทสรุป

ในขณะที่ชาวนาเล็กส่วนใหญ่ปรับตัวไม่ได้ เพราะสูญสิ้นศักยภาพที่จะสร้างความหลากหลายในกิจกรรมของตน ชาวนารวยกลับสามารถทำได้ ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวนารวยยิ่งดีขึ้น ช่องว่างระหว่างคนชาวนารวยและชาวนาเล็กในชนบทจึงยิ่งสูงขึ้น ช่องว่างนี้เกิดขึ้นในยามที่ชุมชนกำลังแตกสลายวัฒนธรรมที่เคยประสานคนต่างฐานะให้อยู่ร่วมกันในชุมชนก็กำลังสลายไปพร้อมกัน ดังที่ผู้สังเกตว่าในชนบทนั้น แม้ช่องว่างระหว่างความรวยและความจนยังใช้ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นตัวเชื่อม แต่ความสัมพันธ์เช่นนี้กำลังเปลี่ยนไปเป็นความสัมพันธ์เชิงเจ้าหนี้-ลูกหนี้มากขึ้น และด้วยเหตุดังนั้น พ่อค้าคนกลางจึงกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ที่มีความสำคัญมากขึ้นในชนบทไทย